

MATN TANLASHDA YOSH XUSUSIYATLARINI INOBATGA OLISH TAMOYILIGA AMAL QILISH

*Inobat Ibodullayeva – Nukus davlat pedagogika institute
O'zbek tili kafedrası o'qituvchisi*

O'zbekistondagi strategik rivojlanish jarayonlari yuqori malakali kadrlarni tayyorlashni taqozo qilmoqda. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari, ular bilan bog'liq metodik yondashuvlar esa bo'lajak o'qituvchilarda zaruriy bilimlar, muhim qonuniyatlar, ko'plab fundamental tushunchalarni nisbatan yengil, chuqur va mustahkam shakllantirish uchun qulay sharoit yaratishi shubhasiz. Zero, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev **“Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”**,²⁴³ – deya haqqoniy ravishda ta'kidlaydilar. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarning nazariy masalalar bilan bir vaqtda, metodikaga xos fanlarni chuqur o'rganishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Tilshunos E.Qilichev “Matnning lingvistik tahlili” nomli kitobida “Matn – hamma elementlari o'zaro zich aloqada bo'lgan va avtor nuqtai nazaridan ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan nominativ-estetik axborotni ifodalovchi murakkab tuzilma» degan ta'rifni beradi. I.Rasulov esa matnni quyidagicha ta'riflaydi: “Gapdan katta birlik murakkab sintaktik butunlik bo'lib, u fikran va sintaktik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan gaplar birlashmasidan iborat. Unda fikr gapga nisbatan ancha to'liq bo'ladi”.

Izohli lug'atda *matn* so'zi arabcha so'z bo'lib, aynan *tekst* so'zi bilan bir xil ma'no anglatadi, deyiladi. *Tekst* esa asli lotincha so'z bo'lib, unga lug'atda quyidagicha ta'rif beriladi: *yozilgan, ko'chirilgan yoki bosilgan ijodiy, ilmiy asar, nutq, hujjat va boshqalarning bir parchasi, matn*. Boshlang'ich sinflarda o'quvchi gaplar tuzadi, sekin-asta gaplarni bir-biriga bog'lab, *bog'lanishli matn* hosil qiladi. Yozma matnlar og'zaki nutqqa ko'chib, og'zaki matnni hosil qiladi. Ma'lum bir maqsadda bir-biriga grammatik, uslubiy va ma'no jihatidan bog'langan gaplar matn hisoblanadi.

O'quvchiga matn nima uchun kerak?

1. Avvalo, matn tuzish texnikasini o'rganadi. O'zi matn tuzib, yoza oladigan bo'ladi. 2. Matn lug'ati bilan ishlash jarayonida qanday so'zlardan foydalanish kerakligi, shu o'rinda, aynan, qaysi so'z qo'llansa, o'rinli bo'lishini tushunadi. Berilgan “muqobillardan maqbuli”ni tanlaydi. 3. Matnga savol berishni o'rganadi. Aytilmoqchi bo'lgan asosiy fikrni ajratib oladi. Savollarga xoh to'g'ri, xoh noto'g'ri javob berish jarayonida mustaqil fikrlaydi. 4. Ba'zi matnlarga sarlavha qo'yilgan, ba'zilariga esa yo'q. Sarlavha tanlash jarayonida matndagi asosiy fikrni anglab yetib, uni qisqa va mazmunli jumlada aks ettirishni o'rganadi. Sarlavha tavsiya qilingan matnlarda bu nomlanishning matnga qay darajada mosligini aniqlaydi, fikrlaydi. 5. Lug'at bilan ishlash jarayonida o'quvchi o'zi uchun yangi bo'lgan so'zlar izohini o'rganadi, lug'at boyligi oshadi. Matnlarni o'rganishda asosiy e'tibor o'quvchining

²⁴³ Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'y tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. -107 b.

og'zaki nutqini rivojlantirishga, fikrlash qobiliyatini o'stirishga yo'naltirilgan. Ammo matn asosida beriladigan yozma topshiriqlar ham borki, ular o'quvchidagi yozma savodxonlikni takomillashtirishga xizmat qiladi. Darslikda berilgan matnlar har xil mavzularda: tarixiy, adabiy, ilmiy, boshqa fanlar bilan aloqador, ijtimoiy-siyosiy, hatto topishmoq, handa shaklidagi matnlar ham mavjud. Bu mustaqil fikrlovchi shaxslarni voyaga yetkazishda muhim omil hisoblanadi.

Biz bilamizki, o'quv darsliklarida matn tanlashda yosh xususiyatlarini inobatga olish muhim tamoyillardan biridir. Chunki darsliklarda berilgan matn o'quvchi yoshiga to'g'ri kelmasa, bu matn ustida ishlash, undagi so'zlarni tushunish bola uchun biroz qiyinchilik tug'diradi. A.Rafiyev, G.Muxamedjanova, N.Alovuddinovalar muallifligida 2020-yilda yangi nashr etilgan ya'ni 3-nashr O'zbek tili (ta'lim rus va qardosh tillarda olib boriladigan umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun) darsligida deyarli barcha mavzularga ajratilgan, tanlangan matnlar 5-sinf o'quvchilari yoshiga mos tarzda tanlangan. 5-sinf o'quvchilari ancha yosh bo'lganligi sababli rasmlardan hamda bolaning e'tiborini tortuvchi turli xildagi ranglardan o'z o'rnida foydalanilgan. Darslikda matn ustida ishlashda berilgan topshiriqlar ham grammatik mavzular bilan bevosita bog'langan. Berilgan topshiriqlarni bajarish davomida o'quvchi ham matn mazmunini tushunadi, ham grammatik mavzuni mustahkamlaydi. Quyida 5-sinf O'zbek tili darsligidan bitta matn namuna sifatida ko'ramiz:

    1- mashq. O'qing. Tinglang. So'zlang. Ajratilgan so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

MENING VATANIM

Mening Vatanim – O'zbekiston. Men O'zbekistonda **tu- g'ildim**. Shunday **obod** yurtida yashayotganimdan doim **faxrlanaman**. Mening Vatanim buyuk olimlar, donishmandlar yurtidir. U Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlari bilan dunyoga **tanilgan**. Bu yurtning tabiati

4

juda go'zal. O'zbekiston serquyosh yurt, **bu yerda** shirin- shakar mevalar yetiladi. Shuningdek, oltin, gaz, ko'mir kabi **qazilma boyliklari** bilan ham mashhur. Bu o'lkada turli millatlar ahil va **farovon** yashaydilar. Shuning uchun men ona-Vatanimni sevaman.

Lug'at

Darslikning 4- betida berilgan “Mening yurtim” matnida so'zlar 5-sinf o'quvchisi bimalol tushuna oladigan qiyin bo'lmagan so'zlardir. Bu yerda o'qituvchi tominidan Toshkent, Samarqand, Buxoro Xiva shaharlari to'g'risida qo'shimcha qiziqarli ma'lumotlar berilib ketsa ham bo'ladi. Mashq topshirig'ida ajratilgan so'zlar ishtirokida gaplar tuzing deyilgan. Bu topshiriqni bajarib o'quvchi o'zi erkin fikrlaydi va kichik matn tuzadi. Bu esa o'quvchilarda o'zi mustaqil matn tuzish ko'nikmasini shakllantiradi. Bundan tashqari barcha mavzularda berilgan matnlar o'quvchilar yosh xususiyatlariga to'la to'g'ri keladi.

Mazkur maqolamizda faoliyat o'quvchilarni matn turlarini farqlash, matndagi gaplarni tahlil va sintez qilish, imloviy va uslubiy nuqsonlarni aniqlash va bartaraf qilish, matn qurilishi, mazmunidan to'g'ri xulosa chiqarish mashg'ulotlari bilan o'zaro uyg'unlikda olib borilishi – o'quvchilarni mustaqil va ijodiy matn yaratishga

tayyorlashning ishonchli kafolatidir. Olingan bilimlarni sarhisob qilib, kerakli sohalarga qo'llay olish va o'zimizning kelajagimizni hozirdan poydevorini qo'yish har birimizning oldimizga qo'ygan asosiy vazifamiz ekanligini anglashimiz lozim.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston, 2017.
2. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun. Ona tilidan, O'qituvchi kitobi yangi nashr. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tasdiqlagan. – Toshkent, 2020.
3. Rafiyev A., Muxamedjanova G., Alovuddinova N. O'zbek tili. Ta'lim rus va qardosh tillarda olib boriladigan umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. – Toshkent: "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020.
4. Юлдашева, III. III. (2018). Almighty power of the word. Молодой ученый, (3), 238-242.
5. Matyakupov, S. G., Kenjaev, F. I., & Razzakova, M. N. (2021). Interpretation of images and expressions in the form of communication. *Academicia: An international multidisciplinary research journal*, 11(1), 967-974.